

ВЛАДИСЛАВ КАРАГЕОРГИЕВ

ПОСЛЕДНАТА КРЕПОСТ

ОДРИН
1912 – 1913

БЪЛГАРСКА **ИСТОРИЯ**

© Владислав Карагеоргиев, *автор*

© Русанка Одринска, *коректор*

© Николета Карайончева, *графично оформление и корица*

„БИ 93“ ООД
София, 2019 г.

ISBN: 978-619-7496-16-1

ВЛАДИСЛАВ КАРАГЕОРГИЕВ

ПОСЛЕДНАТА КРЕПОСТ

ОДРИН
1912 – 1913

София
2019

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	13
-----------------	----

Част 1 ЧЕСТИТА ВОЙНА!

1912	18
Зовът на Отечеството	21
Генерал-лейтенант Иванов	29
Вълчата крепост	34

Част 2 ОДРИНСКИТЕ ТАБИИ

Крепост	40
Майор Неделчев	43

Част 3 ЖЕЛЕЗНИЯТ ОБРЪЧ *Октомври 1912*

Мустафа паша	50
Айгормуш	54
Кърджали	58
Капитан Андреев	63
Генерал-майор Велчев	70

Албатрос	73
Последното писмо	76
Двойната крепост	81
Чичовци	88
На въздушен балон	94
Поручик Топракчиев	97
Походът	100
От заслоняване към обкръжаване	104
Мъгла над Картал тепе	107
Ескадронът при жп станция Урли	111
В мрака на Папаз тепе	115
Под артилерийски огън	127
Чичовците при Ак Бунар	132
Откъснатият полк	137
Самарянка	141
Огринските маневри	143

Чаcт 4

БЕЛИ ФЛАГОВЕ

Ноември 1912

Долината на смъртта	154
Дели алай	161
Обесването на двама башибозуци	171
Архангеловген	174
Плоската могила	177
Капитан Панчев	191
Явер паша	199
Комисия	203

Част 5
ЗАТИШИЕ
Декември 1912

Попълнения	210
Беседа с Явер паша	212
Лозенградският губернатор	215
България гледа... ..	220
Обиколка по секторите	221

Част 6
ТУРЦИТЕ ИДАТ!
Януари 1915

Коронният съвет	226
Поручик Заимов	229
Топовни гърмежи	233
Генерал Вазов	239
Регут № 22	242
Капитан Тодоров	250
Майор Каблешков	253
Лазаретът	254

Част 7
СТУДОВЕТЕ НА ТРАКИЯ
Февруари 1915

Батареите от Ниш	258
Ефрейтор Грозов	264

Николай Дмитриевич	265
Виелци	267
Подпоручик Паскалев	275

Част 8

БУРЯТА

Март 1915

Хадъмаа	280
Генерал-лейтенант Савов	284
Гебилер	288
Завещанието на капитан Горанов	291
Софулар Бурну	295
Шипченци	296
Рогопци	301
Загорци	305
Ямболици	309
Чичовците	312
Демонстрация	317
Гяур дере	321
Слава или смърт	323
15 минути	327
Велики гела	331
Червеният фенер	333
Откачи оръдията!	339
Лудият полк	344
Кестенлик, Куру Чешме, Илгъз табия	349
Чичовците	353
Изгрев над Токам баир	356

Част 9

Островът на смъртта

Гвардейци	364
Поручик Нейков	366
Шукри паша	370
Сарай Ески	376
Капитан Джемал	381

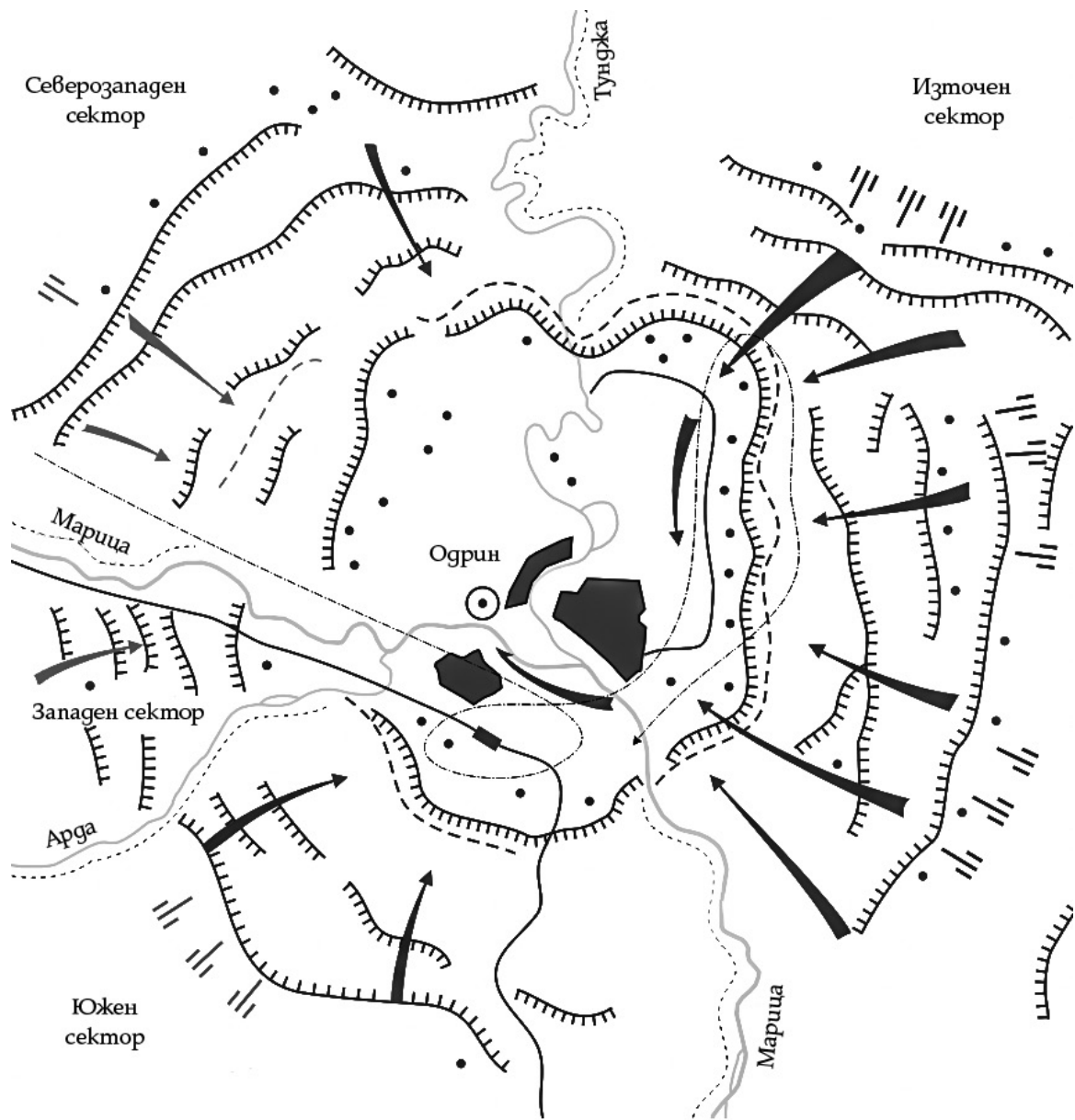
Част 10

СИНОВЕТЕ НА ОТЕЧЕСТВОТО

Огрин падна!	388
Шукри паша се предава на репортерите	393
Синовете на Отечеството	396
Когато Огрин беше наш	403

Библиография

Предговор

До ден днешен в разговорната реч на българина може да се срещне изразът „От хиляда деветстотин и Балканската война“, означаващ, че нещо е старо, обехтяло и отдавна отминало. И макар от същата тази Балканска война да ни делят повече от сто години (1912 – 1913), всеки ще се съгласи, че тя оставя трайна следа в националната ни памет. На стените в някои български домове все още може да се видят окачени фотографии на далечни роднини, облечени в скромни войнишки дрехи. В техните погледи разчитаме готовността към изпълнение на заветния им дълг, а може би и несигурността пред утрешния ден, която съпътства всеки човек по време на война. Това са били обикновени хора, откликнали на зова на Отечеството и начертали пътя на бойната слава, давайки в жертва своето здраве, бъдеще, а понякога и собствения си живот. Жертва в името на народната кауза – обединението на всички изконни български земи, останали извън пределите на свободна България.

Въпреки това, с отминаването на годините времето неусетно, но сигурно обезличава спомена, а заедно с него изчезва и духът на тази вълнуваща епоха. Имената на отделните хора, техните лични истории, трагедии, мисли и емоции остават незаслужено забравени от хрониките на историята и родовете ни памет.

Днес, покрай гръмкия шум на годишни тържества, изпълнени с прочувствени речи, прославящи българското оръжие по бойните полета, гласовете на тези, които извървяха тежкия път на войната, остават нечути. Те отдавна не са сред нас. От тях единствено са ни останали пожълтелите страници на дневници, спомени и писма, показващи истинското лице на войната и тежката цена на бойната слава, с която днес ние толкова много се гордеем.

„Последната крепост“ е книга за обсадата и шурма на Одрин по време на Балканската война, както бяха видени през очите на участниците – от обикновения редник до главнокомандващия на армия. В продължение на две години бяха събирани записки, писма и бележки на над 80 офицери, войници, политици, чуждестранни кореспонденти и граждански лица. Включени са спомените на висши командири като генерал-лейтенант Никола Иванов, началник на Втора армия, както и на офицери и войници от пехотни, кавалерийски и артилерийски час-

ти, взели участие в сраженията. Репортажите на руски, френски и австрийски кореспонденти ни позволяват да узнаем как е бил предстван конфликтът в чуждестранния печат по това време.

Именно разнообразието от писмени документи е най-голямото богатство на книгата. От писмата на запасния подпоручик Генчо Стайнов, главен проектат и ръководител на строежа на ВЕЦ „Енина“, можем да узнаем за терзанията на командира. Той е длъжен да се грижи за подчинените му войници, с които споделя всичките несгоди и лишения на войната, но в същото време трябва да дава заповеди, които често водят до тяхната гибел.

Изминали са само два месеца, откакто е починала съпругата му, когато редник Георги Чорбаджийски от с. Турия, Казанлъшка околия, брат на бъдещия писател и художник Димитър Чорбаджийски – Чудомир, трябва да остави четирите си деца, за да се яви в частта си.

Изпратен в началото на 1908 година в Княжеското търговско агентство в Одрин, артилерийският майор Дянко Неделчев трябва да разучи възможно най-добре фортификациите на крепостта. Неговият дневник ни разказва за първите няколко месеца на важното му поръчение. Години по-късно той ще се завърне в Одрин като командир на артилерийско отделение.

Преподавателят от Военното училище, капитан Димитър Азманов, описва пристигането на различните началници на Източния сектор, от генерал-майор Вълко Велчев, чиято амбиция ще погуби много войници, до енергичния и просветен генерал-майор Георги Вазов, брат на патриарха на българската литература Иван Вазов.

Не на последно място са описани преживяванията на тези, които не са оставили лични спомени, но въпреки това историята е запомнила техните имена – храбрият капитан Гено Гърдев от 12-и полк, запасния подпоручик Петър Читалиев, който до войната е асистент в Софийския университет, и кавалерийския офицер Антон Каблешков, роднина на революционера Тодор Каблешков.

„Последната крепост“ е написана, за да покаже обективно и правдиво хода на операцията, довели до една от най-големите победи в новата история на българската армия, както и да разкаже за онези обикновени хора, поели по жестокия път на войната в името на обединена България.

Владислав Карагеоргиев

Подир големите катастрофи, които сполетяват народите, нередко настават за тия народи дни на малодушие, дни на ярости и на самоизтребление, на изгубване всяко чувство на самоуважение и на справедливост към себе си.

Ние ги преживяваме днес.

Я се вслушайте в тоя стихийен вихър на възкипелите страсти, в тоя избух на омразите и на всичките долни инстинкти, които позорят човешката природа! Ние дишаме в тифозна атмосфера, която отравя живота и задушава в дълбините на душите всяко добро и светло чувство, храним се със злъч, въздухът на българското небе е напоен със смъртните миазми на низостта и безумието. Отрекохме си всичките добродетели и достойнства, светлото охулихме, потърсихме и намерихме в прекрасното грозота и забравихме, че сме синове на великия оня народ, който лани по това време беше обсипван от цял свят с похвали за непознати в историята доблести, когото удивеното човечество славееше и сочеше пример за себе си!

Но защо се задълбавам в тия тежки за мене, като българин, усещания? По-добре да се повърна в друга, ясна област, в спомените за ония дивни дни, когато България беше хубава и благородна и всички се чувствувахме порасли до небето заедно с нея...

Иван Вазов, 20 март 1914 г.

Част 1

ЧЕСТИТА ВОЙНА!

Мобилизация! Очите ми са пламнали от свещена жар. Хубаво е да се живее при съзнанието, че всичко даваш за свободата на роба. Заглушен съм от урата на юнаците! Колко живот! Как искам тези блажени моменти да не ни напускат. Пътят от Харманли до Търново-Сеймен е зарръстен от запасни, които оглушават околността с нескончаемо ура. Дивно въодушевление! Колко е силно желанието да се мре за свободата на роба! И има ли по-велико от това? Ето, Иван се хвърля към мен и, цел червен, с целувки ме поздравява с мобилизацията. Благодарих му, благодаря на Бога и на този, който я обявява. Ето, почвам живота си, ето, чувствам се вече в елемента си. Ще се бия, ще воювам за роба, за Македония, ще се жертвам, ще изгоря в свещения пламък! Прости, това съм аз! Дай там всичко в услуга на народа ни, нека изпълним свято човешкия си и граждански дълг. Целуни Бебчо и му вдъхни стремеж към величественото в живота, и нека той ни надмине. Бивакът пак зарева, войниците ми са неузнаваеми, в тях вулкан бумти и в това виждам божественото у човека, кога се жертва за другите. Има ли по-възвишено от това?

Из писмо на неизвестен българин от Харманли

Изминали са само 34 години, откакто България се появява отново на политическата карта на Европа. За това време българският народ успява да изпита радостта и възторга на Освобождението, последван от покрусата от разпокъсването на изконните български земи – Източна Румелия, Северна Добруджа, Македония, Източна и Западна Тракия и Поморавието.

Териториалните клаузи на подписания през юли 1878 година Берлински договор ще предопределят историческия дълг на следосвобожденските поколения – национално обединение на всички български земи, признати с фермана на турското правителство за утвърждаване на Екзархията от 1870 година, както и от Конференцията на посланиците на Великите сили в Цариград от 1876 година.

Още през октомври 1878 година избухва Кресненско-Разложкото въстание – първият протест на българите срещу решението на Великите сили. Въпреки героизма на участниците, въстанието е удавено в кръв, а повече от 25 000 души от всички краища на Македония са принудени да търсят убежище в пределите на Княжеството.

В следващите 34 години останалите извън пределите на свободната българска държава сънародници продължават да се борят, като организират революционни групи и кръжоци, които да подготвят революционното движение в Македония и Одринско.

През 1893 година е създадена Вътрешната македоно-одринска революционна организация, целяща осъществяването на член 23 от Берлинския договор:

Високата порта се задължава да въведе в остров Крит точно Органическият устав от 1868 година, с нужните изменения.

Подобни устава, приравнени към местните нужди, с изключение освобождението от даждията, дадено за Крит, ще бъдат въведени и в другите части на Европейска Турция, за които не е предвидено особено устройство чрез настоящия договор.

Високата порта ще натовари особени комисии, в които туземското население ще има голям брой представители, с изработването на подробности по тези нови устава за всяка провинция.

Проектите за организацията, изработени от тези комисии, ще се представят за разглеждане от Високата порта, която, преди да издаде потребните нареждания за турянето им в действие, трябва да поиска мнението на назначената за Източна Румелия Европейска комисия.

Връхна точка в националноосвободителното движение на българите в Македония и Одринско е избухването на Илинденско-Преображенското въстание от 1903 година. Повече от 26 000 души вземат участие, сред които и множество офицери от българската армия. Въпреки първоначалните успехи, поредният опит на българския народ за свобода потъва в кръв, последван от нови гонения на мирното население.

Неуспехът от въстанието убеждава българското правителство, че освобождението на Македония ще стане по пътя на военната намеса.

Извършеният от младотурците държавен преврат през юли 1908 година не оправдава надеждите, че правата на християнските малцинства ще бъдат спазвани. Скоро репресиите са възобновени с нова сила, а националните организации са забранени.

ВМОРО подновява нелегалната си мрежа и се вдига отново на въоръжена съпротива.

За да се привлече международното внимание към стремежа за автономия на Македония, през периода 1911 – 1912 г. са извършени от дейци на ВМОРО поредица от терористични актове срещу османската власт в Щип, Кочани и Дојран, останали с името Магарешките атенмати.

Последват гонения над местното българско население. Десетки са убити, а стотици ранени.

Още в първите месеци на 1912 година, в различни краища на страната започват протести в подкрепа на българското население в Македония и Одринско.

Под натиска на народното възмущение българското правителство отправя през юли 1912 година нота към Великите сили, с която пак иска застъпничеството им за прилагане на чл. 23-ти от Берлинския договор. По същото време, след атенмат на ВМОРО, е извършен погром над българското население в Кочани.

От Македония пристигна едно ужасно известие: изклани са 50 души българи. След клането в Щип, останало ненаказано, кочанското клане иде да докаже, че изтреблението на българите е една система, която всичките турски правителства си предават и която се прилага неизменно. Прилага

се даже днес, когато Турция е в криза, когато пред очите на целия свят се изражда и върви към погибел.

Днес, когато идвахме в редакцията, един професор ни срещна на улицата с тия думи: „Тоя позор не може вече да се търпи! Пишете остро“.

Да пишем остро... Каква полза? Правителството си гледа спокойствието. Най-високите отговорни лица се скитат по курорти. А народа? Той е още безсилен.

Вестник „Воля“, 24 юли 1912 година

През февруари 1912 година България и Сърбия сключват военен съюз, а в тайно приложение към договора двете страни си разпределят завоюваните територии в случай на война с Османската империя, която по това време воюва с Италия в Либийската пустиня. Северозападна Македония е очертана като спорна зона, а разпределението ѝ ще стане след края на войната. В случай че договарящите страни не могат да се споразумеят, руският цар ще бъде поканен за арбитър.

На 16 май 1912 година България сключва таен съюзен договор с Кралство Гърция за военна взаимопомощ между двете страни в случай на война с Османската империя. Териториалните спорове между двете страни остават неуредени. През август 1912 година е сключена спогодба между България и Черна гора.

По такъв начин на 23 септември 1912 година Балканският съюз е официално оформен, а вече са изминали шест дни, откакто бе обявена мобилизацията на българския народ.

Зовът на Отечеството

17 септември

На 17 септември министърът на войната, генерал-лейтенант Никифор Никифоров, изпраща телеграма до всички началници на военноинспекционни и дивизионни области, до инспекторите на артилерията, кавалерията, инженерните войски, началниците на флота, на учебните заведения, на санитарните части, до военносъдебната част, както и до председателя на главната реквизиционна комисия:

Обща мобилизация и реквизиция обявена с указ № 5. Начало 12 часът по пладне на 17 септември № 983.

В 14:29 часа телеграмата е предадена в Софийската пощенска станция, след което достига до командирите на пехотните дивизи между 15:00 и 17:00 часа. Скоро новината за обявената мобилизация достига всички краища на страната.

Село Горски извор, Хасковска околия. Църковната камбана бие тревожно, вдигайки цялото население на крак. Всички се събират пред общинамата, където с трепет чакат да чуят новината. Съвсем скоро се появява кметът, който съобщава за мобилизацията на българската армия. Никола Попов пише в дневника си:

Старците, които бяха съвременници на робството ни под Турция, сериозно се замислиха и не скриваха тревогата си. „Турция е велика империя, със слонка ще ни издави“ – така думаша те. Но младежите, напротив, пламнаха в патриотически ентузиазъм и високо изказваха своята готовност да премерят силите си с петвековния ни тиранин, отправяйки лютти закани и цинични „любезности“ по адрес на турците.

Върнах се вкъщи. Войнишката ми торба, необезпокоявана цели три години от никого, трябваше да наруши най-последващия си латаргически сън, за да изпълни отечествения си дълг. Откачих я и започнах да я тупча най-безцеремонно с ризи, кърпи, четки и др., а докато вършех тая операция, домашните ми неколкократно ми напомниха да не забравя най-важното – лъжицата. Най-последващия и тя зае своето почетно място в торбата.

За следващия ден, 18 септември, той пише:

Тръгнахме на път. По пътя се събрахме около 25 души, отиващи за Стара Загора. На гара Скобелево навалица от мобилизирани с натъпкани торби като моята и жени, деца, старци – изплащачи, всички загрижени. Майки закичваха гърдите на синовете си с цветя и ридайки, благославяха чедата си, жени целуваха мъжете си и плачейки, поднасяха невръстните си дечица на бащите за последна може би целувка. Не се въздържаха и момите; и те открито закичваха юнашките гърди и даваха целувка първа и последна може би. Хленчеха и малките. Сърцераздирателна картина, от една страна, а от друга, неописуем ентусиазъм.

Из гарата пицят машини, вагоните – препълнени вътре и по покривите. Трясък, плач, свирки – олелия, съпровождаща тръгващия влак. Гръмко „ура“ се размеси с пищенето на свирките и общия хаос. Размахваха се шапки и кърпи за сбогом; малки деца, повдигнати от майките, размахваха ръчички... Влакът изви като огромен змей при завоя и остана само споменът. По всички гари – същата картина.

София. В препълнения салон на Народния театър се играе комедийната пиеса „Глупакът“ на Лудвиг Фулда. Сред многолюдната публика е 23-годишният журналист Петър Карчев, родом от Охрид:

Още преди да стигне до ушите ѝ известието за обща мобилизация, публиката беше в необикновена възбуда, тъй като симптомите за предстоящата война ставаха все по-очевидни. Когато се свърши първото действие, в залата мина като електрически ток известието за манифеста, с който се обявяваше обща мобилизация. Преди да почне второто действие и преди да се угасят лампите, всички участващи в представлението артисти и артистки, както и свободните от участие в пиесата, които се бяха намерили около сцената, излезнаха вкупом пред завесата. Тяхното появяване предизвика небивал ентусиазъм. Артисти и публика бяха в плен на състояние, близо до безумен възторг. Отначало се чуха откъслечни викове: „Да живее България!“, „Да живее Македония!“ . Хладнокръвни наглед мъже буйно ръкопляскаха и викаха „ура!“, а очите им се обливаха в неудържими сълзи. Жените на свой ред хълцаха и със задавен глас викаха: „Да живее свободата!“. Тревогите, сред които бяха раснали нашите поколения, се откъсваха от плещите им с неудържимостта на лавина, която полетява към бездните. А тогавашните викове в Народния театър бяха викове на радост и на душевно облекчение. В тази обща проява на велика радост, но и на потайни скръбни предчувствия някой запя „Шуми Марица“. Не ми е възможно да

дам и приблизително описание на въодушевлението и страстния порив, с който бе подет химнът от цялата зала, заедно с актьорите, струпани пред суфльорската будка, числото на които всеки миг растеше. Един по един, а също и на малки групички присъединяваха се към артистите техническите сценични работници, облечени в своите сини блузи. Долу, в салона, към този делириум се присъединяваха гардеробиерките, проверителите, разсимните... Най-възвишените пориви на народната душа бяха изскочили изведнъж неугържимо в това свещено място, подобно на необятен по силата и размерите си извор, от който са бликнали чистите и бистри води, очаквани дълги години като всенародно откровение и като балсам за столетни страдания. Възторзите продължиха и в изпяване на Ботевата песен „Тоз, който падне в бой за свобода“. Това беше едно потресно духовно обединение на народа, дошло без предварителна проява, без проагитиране. Кълнеха вече под жаркия пек на събитията семена, дълбоко заложени в заледената дотогава човешка душа и събудени от внезапната топлина на новите дни. Тези бурни манифестации, които сливаха в неделимо цяло залата и сцената, застрашаваха да завършат с преустановяване на представлението. За щастие, това не стана. Действията продължиха.

„Глунакът“, комедия, на която липсваха големи художествени достойнства и която по съдържание не беше съвсем подходяща в преживяваните бурни дни, бе изнесена от артистите с необикновен подем. Те дадоха възторжена и художествена игра. Но аз бях уверен, че акламациите, с които бяха награждавани след всяко действие артистите от публиката, не се отнасят до тяхната художествена игра. Публиката ръкопляскаше и плачеше. Артистите излизаха на сцената, пламнали от всеопожаряващия огън на събитията и окриляни вероятно от скритата гордост, че на другия ден ще тръгнат за кървавата естрада на смъртта – без грим и без перуки.

Когато завесата се спусна за последен път, всички наизскачаха и наново в залата пламнаха манифестациите, които току-що бяха позагаснали. Всички артисти и артистки бяха разделени от възвишенията на сцената, но душите им бяха съединени с неугържимите пориви, с които всеки един от тях беше закърмен от майчината приспивна песен. В близост до директорската ложа, откъснат като наблюдател, видях народния поет Иван Вазов с покъртителен израз на лицето. Съзрях как около златните рамки на очите му се търколиха няколко горещи сълзи. И когато той, обърнат вече гърбом към тези прояви на отечестволубие, понечи да излезе от залата, някой от публиката го забеляза и извика: „Да живее народният поет!“. И цялата зала се обърна към мястото, където Иван Вазов бе застанал в силно недоуме-

ние. Някои от артистите скочиха в залата и Коста Стоянов извика: „Да вдигнем на ръце човека, който възпита в най-чиста любов към родината цели поколения!“. Силно смутен, Вазов сложи дружелюбно ръка върху рамото на Коста Стоянов и с жест възпря буйния устрем на младежите, които бяха се стуснали да го понесат на ръце. Поетът ги помоли да го оставят на мира, тъй като бил измъчван от болки в гръбнака. Някой поиска разрешение да позволи на народа да го изпроводи до жилището му и Вазов се съгласи, макар и с явно неудоволствие. Шумни манифестации на уважение към личността си народният поет не обичаше.

Към геня на мобилизацията около 20 000 души, които подлежат на военна повинност, се намират в чужбина по работа като градинари, зигари и др.

Мили ми мъжо, трябва да се явиш веднага в полка, ще изгубиш само един ден да ни прегърнеш. Аз ще се моля за тебе... да не оставиш осем сирачета. Техните невинни гласове ще се слезат с моя – да се завърнеш по-скоро жив и здрав. Не се мъчи да мислиш за тяхното бъдеще... Ако се завърнеш, ще намериш съпруга любяща, която ще се гордее с тебе. Ако не се завърнеш, знай, че твоята светла памет ще ме придружава до гроба и че аз ще намеря с какъво да живея, за да възпитам твоите синове и дъщери, които ще бъдат деца на народен герой.

Из писмо на неизвестна българка до нейния съпруг в Румъния

Според наставленията на обявената мобилизация Военното училище в София е разформирано и закрито. Всичките офицери, заемащи преподавателски длъжности, общо 44 на брой, получават мобилизационни назначения и са изпратени във войсковите части. Юнкерите от 33-ти и 34-ти випуск (общо 339 души) са повишени в чин и изпратени също в Действащата армия. Току-що постъпилият в подготвителен клас 35-и випуск (180 души) е уволнен в домашен отпуск до второ нареждане.

Преподавателят по военна история и военна география, 33-годишният капитан Димитър Азманов, родом от Стара Загора, пише:

Целият ни народ бе завладян до фанатизъм от идеята да бие турците като отмъщение за вековното робство, да освободи Македония и да обедини в свободни български граници целия наш народ. Войната бе замислила всички

противоречия между селяни и граждани, които бяха започнали да се зараждат в предишестващия войната период. За противоречия между буржоа и работници не се споменаваше нищо. Всички бяха само българи с една обща масова душа, всички се чувстваха братя от едно голямо българско семейство. Всички възрастни, с много редки изключения, смятаха за пръв дълг да бъдат част от мобилизирана армия. И дори голяма част от българите в чужбина не закъсняха да се явят в полковете си. Мнозина се завърнаха дори от Америка, като не ги откажа дори дългото и трудно пътуване само за да участват лично в този „кръстоносен поход“ на нашия народ.

Основателят и директор на прогимназията в Павел баня, 38-годишният Георги Чорбаджийски, родом от с. Турия, Казанлъшка околия, брат на бъдещия писател и художник Димитър Чорбаджийски – Чудомир, пише:

Току-що съм заспал някъде около 11 – 12 часа вечерта срещу 18-и. Чух някой да вика силно: „Чорбаджийски-и-и-и, ставай!“. Скочих и излязох на пътя. А там са кметът Таньо Хр. Растев, секретар-бирникът Ст. Иванов и учителят от прогимназията Г. Генов. „Г-н Чорбаджийски – вика Генов, – обявиха обща мобилизация, ще вървим. Война, война...“.

Прочетох заповедта и те си заминаха. Отидох до къщата на дядови, съобщих им и заминах за Турия. Събудих и там близките си и наредих на мама и тати набързо как да помагат на децата, целунах им ръцете и ги оставих още по тъмно.

През следващите дни всички хора бяха слисани – говорят, бързат, мъжете се приготвят, камбаните на черквата бият, свещениците отварят вратите на храмовете, учителите затварят училищата, сноват стражари, едни хора се смеят, други плачат, трети пият и пеят, но никой не знае какво го очаква, освен това, че всеки призован до 31 септември трябва да се яви във военната част, в която е извикан, и то в определен час.

Два месеца преди това неговата съпруга, с която има четири деца, умира. Останал вдовец, Георги Чорбаджийски се разпорежда с финансите си, които трябва да помогнат с грижите около децата му, след което написва завещанието си, завършвайки го с думите: „Богу надежда“ и се подписва.

На 18 септември, някъде около 9 часа, отидох в училището, а там събрани учители и ученици и уплашено ме питат: „Ами ние какво ще правим сега, господин директоре?“. Помълчих се да ги окуража, като им казах да продъл-

жат работата си, докато дойде нареждане на министерството за училищата. Написах официално писмо, с което предадох училището на госпожица Чавдарова Васила, като ѝ поверих директорската длъжност. В това време в училището дойдоха и много приятели, за да си вземат „сбогом“. Сбогувах се и с учителите, и с учениците и излязох от училището с особена мъка в душата си, някакъв особен стрес, почти същия, какъвто получих, когато почина жена ми Донка. Като слизах по училищната стълба, почувствах, че краката ми се разтреперват, но се сдържах и не се разликах. Побързах за вкъщи и се застяхах за път.

Тръгнах и турийци за Казанлък, но преди това у нас се отбиха бати Иван Калайджиев и Христо Кефалов, бяха мобилизирани за опълчението, дочакаха ме да вървим заедно за града. Тръгнахме, а четирите ми деца пицяха след мен: „Тате, на кого ни оставяш“, а аз не виждах нищо пред себе си, навел глава, побързах да ги целуна, целунах ръка и на близките си, очите ми се напълниха със сълзи, причерня ми, политнах да падна, не зная как се задържах, после побягнах и потънах напред в множеството запасни и изпращачи. А плача на децата си не чух повече! Как вървах нататък, не помня.

То беше...

Ох, човешко тегло...

Из пловдивските улици се чува вихреният тропот на конски копита. Градският часовник удря точно 16:00. С разиенващи въздуха пожарни-карски тревожни тръби вестоносците се спират на всеки кръстопът, за да обявят: „Мобилизация! Мобилизация! Мобилизация!“.

Преди няколко дни от Франция се завръща 21-годишният студент Антон Каблешков, който следва правни науки. През 1911 година той завършва Военното училище, но по собствено желание се уволнява и преминава в запаса. Сега, като запасен подпоручик от кавалерията, той трябва да се яви в 6-и конен полк, разквартируван в Харманли. Неговият баща, 45-годишният Недко Каблешков, братовчед на видния български революционер Тодор Каблешков, пише в спомените си за този ден:

Разтичахме се с него по магазините да търсим сабя, револвер, патрони, шинел, офицерско облекло и пр. Купихме сабя, револвер, патрони, шведска куртка от кожа (мешин), които току-що бяха пристигнали в магазините. Готова военна форма нямаше никъде. Купихме плат, ширити, копчета, пагони. Цяла нощ майка му и добри съседки шиха и му ушиха формена куртка и панталони.

На другия ден тръгнахме из града да купим останалите вещи. Той бе облечен в шведската черна куртка и тракаше по тротоара с дългата лъскава сабя, на острието на която пишеше: „С нами Бог“. На всички обръщаше вниманието със своята фигура и стойка. „Бре, Каблешков, ти си имал син левент Юнак, отгде изникна той, не сме го виждали в такъв „каяфет“, да ти е жив и здрав да му се радваш и да се гордееш с него дълги години...“ – казваха приятели и познати, с които случайно се срещнахме из улиците. Аз действително се радвах и гордеех, а той още по-силно тракаше края на сабята по тротоара.

По обяд, гърдите накичени с цветя, го изпратихме на гарата. Изпъти срещнахме един сакат ерък. Казах си, че ако не друго, сакат ще се върне, тази среща не е на добро, исках да се върнем. Но за да не убия куража му, продължихме пътя си и пристигнахме на гарата.

Обявяването на мобилизацията заварва 29-годишния поручик Рагул Милков към края на подготовката му за пилот в Германия. Едва преди шест дни е започнало редовното им обучение по аеропланно летене. В този ден той намира на масата бързо препоръчано писмо от военното аташе.

Съобщаваше ми се, че е обявена мобилизация на българските въоръжени сили и за 24 часа трябваше да заминем за България и да се явим в частите си. Събрахме се с другарите и решихме да се отнесем до началството в София. Трябваша ни още два-три дена обучение, за да затвърдим наученото вече в областта на летателната техника. В този смисъл на 18 септември отправих телеграма, в която същевременно известяхах, че фабрика „Албатрос“ има шест готови самолета.

Писателят Михаил Кремен, а тогава запасен подпоручик Михаил Грозев, пише:

Перонът гъмжеше от офицери, войници и изпращачи. Безкраен низ от конски вагони. През отворените капаци и зад решетките на малките прозорци се виждаха натъпканите вътре пътници.

Колко много цветя, протегнати ръце, широки усмивки, сърдечни благопожелания! И ако човек би съдил само по тях, не би се усъмнил в достоверността на вестникарските съобщения, че мобилизираните отивали на фронта „като на сватба“ и че всеки преживявал „един Великден в живота

си“. Протегнатите ръце, пресилените усмивки и зачервените очи говореха обаче за скръб.

Само годеницата ми не беше тъжна. Дали не ме обича, или е настроена патриотично? Защо се радва? Тя не видя сълзите ми, когато влязох в натъпкания вагон и се мъчех да я зърна между главите и рамената на войниците. Кимах ѝ, усмихвах ѝ се печално. „Ще умра млад – си мислех, – и никога няма да изпитам сладостите на семейния живот... О, коварна и проклета война, която разделя годениците и изпробва любовта им!“ Спомених си народната песен, дето млада годеница се разделя с любимия, изпратен на заточение в Диарбекир. Минават дълги години, тя е вече стара мома и все още го чака...

Затвориха вратите. Влакът потегли. Самотен сред навалищата, чувах как вагонните колела затракаха ритмично и ми се струваше, че пеят сухия еднозвучен речитатив на смъртта. Връзката между мен и останалия на перона любим човек се разтягаше до скъсване. Шумният и пъстър говор на петдесет и петте войници, заместили осемте коня, не ми пречеше да мечтая и тъгувам.

В рамките на осем денонощия броят на мобилизираните офицери, подофицери и войници достига 599 336 души (6757 офицери, 786 чиновници, 592 336 подофицери и войници). От тях в Действащата армия се числят 366 209 души, докато останалите са разпределени в допълващи и опълченски дружини, гранични части и Македоно-одринското опълчение. По това време територията на България възлиза на 95 223 кв. км, а нейното население наброява 4 432 427 души, от които 81,23% са българи.

Генерал-лейтенант Иванов

Според мобилизационния план от военноинспекционните области на страната се сформират три отделни армии:

– Първа армия, под командването на генерал-лейтенант Васил Кутинчев, заема района по гвата бряга на р. Тунджа около Елхово;

– Втора армия, под командването на генерал-лейтенант Никола Иванов, се групира в района Търново-Сеймен – Харманли. Придадената към нея Сборна конна бригада трябва да прикрива нейното разположение;

– Трета, под командването на генерал-лейтенант Радко Димитриев, се намира в района източно от Ямбол, в отстъп на един преход за Първа армия.

При условията че основните части на българската армия ще действат на Тракийския операционен център, Главната квартира възприема следния план за водене на военните действия срещу противника: да се изолира гарнизонът на Огринската крепост, докато основните части настъпват към Цариград, като непременно се сблъскат с турската войска, без да ѝ дават възможност да заеме отбранителни позиции близо до столицата.

За изпълнението на задачата срещу Огринската крепост е назначена Втора армия, под командването на 51-годишния генерал-лейтенант Никола Иванов, родом от Калофер.

Учи в Априловската гимназия в Габрово и в цариградския лицей „Галатасарай“. По време на Руско-турската война (1877 – 1878) той служи като доброволец литограф в губернанството в Свищов и София.

Завършва 1-ви випуск на Военното училище през 1879-а, след което получава назначение в Източнорумелийската милиция. От 1881 до 1885 година поручик Иванов следва в Николаевската генералщабна академия в Санкт Петербург. Взема участие в Съединението на Княжество България с Източна Румелия. По време на Сръбско-българската война, вече капитан, служи като офицер за поръчки в Щаба на Западния корпус, под командването на подполковник Данаил Николаев. Взема участие в боевете при Пирот. След войната е назначен за флигел-адютант на княз Александър Батенберг. По време на извършения проруски преврат капитан Иванов е болен, поради което не е арестуван, но е принуден да подпише разписка, че няма да оказва съпротива срещу извършения преврат.

В следващите години той е назначаван на служба в Министерството на войната като полкови командир, началник-щаб на бригада. През периода 1891 – 1894-та служи като помощник-началник на Генералния щаб. За кратко време е военен министър в правителството на Константин Стоилов. Договаря връщането на емигриралите по време на политическата криза от 1886 – 1887 година български офицери.

От 1899 до 1907-а е дивизионен командир, а след това, вече като генерал-майор, е назначен за началник на 2-ра военноинспекционна област

Ето как го оценява началник-щабът на 8-а Тунджанска дивизия, 39-годишният подполковник Иван Русев, родом от Шумен:

Командирът на 2-ра отделна армия, в която влизаше нашата дивизия, генерал от генералния щаб Иванов – високо просветен генерал, с ясни гледища и разбирания. Спокоен, често говореше с хумор. Беше смел, но се боеше от отговорност. Скромен, твърде скромен. Той беше един от най-видните наши военачалници – талантлив генерал.

За началник-щаб на Втора армия е назначен 47-годишният полковник Никола Жеков, досегашен началник на Военното училище в София.

Когато полковник Жеков ми се представи, аз счетох за длъжност да му кажа приблизително следните думи: „Досега ние не сме служили никъде заедно и по службата не се познаваме. Ние сега ще се опознаваме при особено важна обстановка. Ако и да не Ви познавам, аз обаче гледам на Вас като офицер от Генералния щаб и от важността на ролята, която Ви се пада да играете, аз Ви посрещам с пълно доверие и вяра във Вашата порядъчност. За непорядъчност аз ще съдя по делата. Службата на началника на щаба на армията е сложна и важна, Вий ще я поемете при пълното, както казах, мое доверие и аз искам от Вас да бъда държан всякога в течение на всичко и нищо да не се върши зад моя гръб. С това аз не Ви сковavam, аз Ви давам в границите на службата всички инициативи, само че за всичко аз трябва да съм в течение. Това Ви казвам, защото съм имал случай да виждам не при мене началници на щабове, които се забравят, че са началници на щабове, а си въобразяват, че те са началниците“. С тези думи аз посрещнах началника на щаба, запознах го с положението и му пожелах ползотворна работа за благото на отечеството. Полковник Жеков с много изразителни думи ми благодари за това напътствие и ми каза, че той със службата си ще се помъчи да оправдае надеждите ми и ще върши всичко, което е в полза на